

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 7-10

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Значај рада Комисије за уједначање правописа	197
2. М. Стевановић: Глаголски облици пасива	205
3. А. Б.: <i>Лешење, седење</i>	217
4. В. М. Мићовић: Значење неких речи у народним песмама	223
5. А. Пецо: Облици колективних именица на -ад	234
6. Милош С. Московљевић: Уз појаву једног речника	247
7. М. Стевановић: Две грешке код двојнице писаца	254
8. Милка Ивић: Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала	260
9. Мишар Пешикан: О уметку -ов- (-ев-) у множини именица прве врсте	270
10. М. С. Лалевић: Обрада подређених реченица	276
11. Језичке поуке	289

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рјеша

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1956

Штампа Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска 28, Тел. 24-701

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ПАСИВА

При испитивању значења и употребе глаголских времена у српскохрватском језику, чему је за последње неколике деценије посвећен знатан број радова, — о значењу њихових посебно пасивних облика се у тим радовима скоро није ништа говорило. А о пасивним је облицима, иако су они у поређењу с активним врло ретки у употреби, како у говорном тако и у језику књижевника, — свакако потребно говорити. Не зато што би синтаксичке категорије ових облика биле нешто друкчије, него што ни до данас у литератури предмета није сасвим тачно одређено шта чини поједине пасивне глаголске облике. Граматичари нашег језика, и они најпознатији, и када се слажу, и када се понеки од њих у означавању пасивних облика глаголских времена разликују од оних других, нису рекли оно што је о овим облицима потребно знати. И поред тога што П. Ђорђевић у својој студији *О старословенским трпним придевима* (Јужносл. филолог XI, 89—173), поредећи синтаксичке особине облика с трпним придевом старословенског језика са стањем у српскохрватском, у неким главама даје прилично материјала из нашег језика и упућује на суштину проблема, — све је то, ваљда под тешким застором наслова Ђорђевићеве студије, а јамачно и зато што питање ни ту није потпуно разјашњено, остало скоро непознато. Тек још увек, као и раније, нашу децу у школама многи и даље уче да се трпно стање глаголске радње у појединим глаголским временима означава одговарајућим облицима помоћних глагола *јесам* и *бити* у саставу с трпним придевом глагола чија се радња износи. А то, међутим, за најважније случајеве није тачно. И невоља је у томе што се за овакво, очевидно нетачно, учење многи

позивају и што се могу позвати на неке познатије грама-
тичаре нашег језика, јер су они то исто тврдили.

Тако, да само неке од њих споменемо, Стојан Новаковић
за облике трпног стања каже да су то сложени облици „од
времена (мисли одговарајућих — М. С.) глагола *бити* и гла-
гола *јесам* и од трпног придева онога глагола од којег се
хоће то стање. У трпном стању глагол се мења овако:

*Време садашње: хваљен сам (ја сам хваљен), итд. у
свим лицима сва три рода и у оба броја*

Време прошло: хваљен сам био (био сам хваљен), итд.

*Време давнопрошло: није у обичају“ (Српска граматика,
Београд 1902, стр. 250).*

Јуб. Стојановић у својој Српској граматичи (за III ра-
зред гимназије) говори у свему то исто, само што за давно-
прошло време даје одговарајући облик: *бејаш био хваљен*
(в. XIII издање његове књиге од 1926 г., стр. 63).

Т. Маретић за облик садашњег времена узима исте ове,
али поред њих и облике сложене с презентом глагола *би-
вати* и *бити*. Он дословно каже: „У садашњости изриче се
пасив свезом *бивам чуван, биваш сачуван* итд., затим све-
зама: *будеш чуван, будеш сачуван* итд., и свезом *чуван сам,
сачуван си* итд.“ Али непосредно за овим наставља: „За па-
сив у прошлости има неколико свеза 1. *чуваћ сам, чувана
си, сачуван је* итд., 2. *будеш сачувана* итд.“ (Грамматика и
стилистика хрватскога или српскога књижевног језика, у
Загребу 1931, 251). Дакле, и за садашњост и за прошлост: и
чуван сам, и сачуван је и будеш сачуван. То значи — исти
облици за означавање и прошлости и садашњости! Познато
је, додуше, да се облици презента могу употребљавати и за
означавање прошлости — у приповедању, рецимо, тј. у ре-
лативном, а не правом индикативу. Али је то нешто сасвим
друго, јер се овде мисли на прошлост и садашњост уопште,
дакле, на прави (индикативни), или бар и на прави презент
и на прави перфекат. У ово утолико можемо бити сигурнији
што је Маретић то говорио (још у првом издању своје књиге

од 1899 г.) више од четврт века пре него је код нас утврђена разлика између синтаксичких категорија индикатива и релатива, а поготову што се ова збрка заснива на губљењу из вида различних функција глаголског придева, о чему ћемо ниже говорити, јер смо се управо ради тога и прихватили разјашњења овога проблема, који је, овако неразјашњен, стварао забуну и стварно доводио до погрешног учења, које је једно поколење предавало другоме.

Проф. А Белић (у средњешколском уџбенику Граматике српскохрватског језика за III разр., стр. 65) већ тачније показује шта чини који облик пасива. Он ту, истина, даје ове облике с трпним придевом не означавајући које је који од тих облика, него иза њих каже: „У свакоме посебном случају према облицима помоћног глагола одређује се и значење трпног стања; само ћу приметити да *ја сам хваљен* може значити и трпни презент, а *ја сам похваљен* значи перфекат свршеног глагола, *ја сам био хваљен* — перфекат, али *ја сам био похваљен* или *ја бејаш похваљен* може значити и давнопрошло време.“ И ово је, несумњиво, тачно, али је потребно показати када један исти облик означава презент, а када перфекат — односно када перфекат, а када плусквам-перфекат.

И у најновијим граматикама се нешто одређеније означавају бар неки облици пасива. У Граматици загребачког ауторског колектива Брабец-Храсте-Живковић (II издање 1954) на стр. 118 стоји: „Образац спрезања глагола у трпном стању (пасиву):

Инфинитив: *бити (бивати) питан (-а, -о)*

Презент: *бивам питан, биваш питан...*

Перфекат: *питан сам, питан си...*

Плусквамперфекат: *бијаш (бјех) био питан, бијаше био питан и био сам питан.*

Футур егзактни: *будем био питан, будеш био питан.* (Остале облике овде, као ни у другим случајевима није потребно наводити, јер се већина граматичара слаже да у њи-

хов састав улазе одговарајући облици глагола *јесам* и *бити*, одн. *бивати* и трпни придев глагола који означава односне радње).

Имајући на уму на нечему вршену, односно извршену радњу, а не и особину предмета добивену у резултату вршења те радње, јер је ово ипак нешто друго, — ја сам у својој граматичкој као облике пасива за перфекат и плусквам-перфекат дао облике који се од истих тих облика актива разликују само по томе што у њима место радног имамо трпни глг. придев. Што се пак облика презента тиче, рекао сам да се он „употребљава у облику трпнога стања, једино за означавање радњи које се понављају: *бивам дариван, биваш дариван, бива дариван, бивамо даривани...* Иначе за означавање трпнога стања радње која се некоме приписује за време у коме се говори, или која се врши по неком уобичајеном реду, употребљава се облик презента радног стања с повратном речцом се: То је писац који се данас највише чита. — Ова песма се од ослобођења стално пева. — После оштре зиме се нестрпљиво чека пролеће...” (Грамматика српскохрватског језика, Београд 1951, стр 224). Али ово, како се из наведених примера види, обично бива „када се на некоме врши радња а не износи се откуд она потиче“ (А. Белић, 1. с.).

И заиста: а) у примеру: Он од целе своје родбине бива дариван када год у школи покаже добар успех — означеним обликом пасивног презента казује се да онај о коме је реч бива дариван више пута, боље рећи свакад кад наступе околности које то даривање условљавају; б) пасивне реченице, нарочито са назначеним субјектом, типа: То је писац који се данас највише чита, С према се цела кућа, па је перед у свим собама — и кад је реч о радњи која се врши у време када се о њој говори, исказују се обликом презента актива са повратном речцом се. А никаквим другим обликом презента, не, дакле, ни једним обликом с трпним придевом не означава се права садашњост. И зато, управо, ја мислим да је потребно исправити оно што се о глаголским облицима трпног стања говори код већине граматичара српскохрватског језика.

Ако још не значи да је оно што код њих налазимо нетачно, то је ипак у највише случајева непотпуно, а каткад и до те мере неодређено да се граничи с нетачношћу.

Ми смо већ напред истакли да се недостаци дефиниција о неким облицима пасива с трпним придевом, у првome реду о таквим облицима презента, заснивају на губљењу из вида чињеница што трпни придев има двојаку функцију — функцију означавања да је глаголска радња на неком предмету вршена, односно извршена, у коме случају се он јавља у служби глаголског облика, и функцију означавања стања предмета на коме је радња вршена или извршена, а које је стање тај предмет добио у резултату вршења, одн. извршења дотичне радње на њему. А ове две функције је често врло тешко, гдекад и немогуће разграничити. И стога није лако рећи да ли Новаковићев пример *хваљен сам* (који после њега и други, можда баш од њега, узимају) више значи да је „хваљење мене“ вршено (дакако у прошлости) или се њим исказује особина коју сам „ја“ добио тиме што су „ме“ хвалили и коју и сада, тј. у време говора, имам. У првome је случају *хваљен* још глагол, а у другоме тај облик је придевизиран. Ако обликом *хваљен сам* хоћемо да кажемо оно прво, онда је ово облик перфекта (прошлог времена), а само је у другоме случају — презент. Проф. Белић је тачно истакао кад је рекао „ја сам хваљен може значити и трпни презент“. Када се говори о глаголским облицима трпнога стања, по моме мишљењу, једино је тачно рећи да је облик — *хваљен сам* глаголски облик перфекта пасива. Зато се баш проф. Белић слаже с примедбом П. Ђорђевића „да *чуван сам*... не може никад значити пасивни презент“ (Јужносл. филолог XII, 264). Зато у малој школској Граматици коју сам радио у заједници са Р. Алексићем (I издање Београд 1946 стр. 117) стоји да је *читан је* у примеру *Тај писац је много читан* — перфекат, иако се не може спорити да се истим обликом не казује и мисао да се писац о коме је реч много чита управо у време када се о томе говори. Али је у овоме, последњем случају трпни придев *читан* придевски употребљен (испор. са овим: *Уврстили су га међу много читане писце*). Тако се реченицом: *Данас је тешко уочити*

да је тај *кукуруз прашен* — говори о радњи прашења кукуруза у прошлости и *прашен је* у њој је такође перфекат, иако се трпни придев *прашен* у реченици посве истог облика може употребити и као придев са значењем супротним ономе што значи *непрашен*. Дакако и облици: *рађене су и пуштани су* у примерима: *Рекао бих нема ни година дана како су рађене и Познају се одељења одакле су зверови пуштани* јесу облици перфекта пасива.

Код свршених глагола је знатно лакше разграничити показане функције трпног придева. Отуда А. Белић изричито тврди да „ја сам похваљен значи перфекат свршеног глагола“ (испор. напред). Са још више сигурности се то може тврдити о облицима пасива у реченицама: *Момци су даривани, а животиње су склоњене у авлију позади куће; Овде се задржао јер је на путу покраден; Најпосле су стоварени њихови сандуци и наслани су пред ханом; Све лепше ствари што су ту ископане однесене су у Неапуљ, За част владици наређено је те је пред њим једна јама ископана, Све што је ту откопано и нађено слично је са оним што смо у Помпеји видели, Већ је више пута и стицај значај тога рада, Брег је скинут и досад је двадесет и седам улица откопано и очишћено и у многим сличним примерима. Али не, наравно, у свим примерима с перфективним глаголима, него се и у њима трпни придев употребљава и у функцији правог придева, само је овде, како рекосмо, лакше разликовати придевску од глаголске службе. Када се узме, рецимо, пример: *Шап је сломљен, реч сломљен* у њему се осећа као придев, иако је очигледно да је то трпни придев од глагола *сломити*. Исти случај имамо у реченицама: *Било је јасно да је млади човек заражен „оријенталним отровом“; Само сам ја збуњен* (супротно од *присебан*), у којима су облици *заражен* и *збуњен*, сасвим је јасно, трпни придеви глагола *заразити* и *збунити*, а овамо су до те мере придевизирани да је у функцији где су употребљени скоро прекинута њихова веза с основном речју и у дотичним реченицама то више нису глаголски већ именски предикати. Очеvidно придевски су*

употребљени облици трпних глаголских придева и у реченицама: *На стубовима споља су изрезане винове лозе, цвеће* итд.; *Храм Јупитеров украшен је са шест коринтских и осам јонских стубова*; *Слике су врло добро сачуване*; *Ретко је која кућа сасвим до земље срушена*.

Указујући на примере потпуно придевизираних трпних глаголских придева као што су: *чужен, познат, испијен* и сл., потсећамо на чињеницу да се ови облици и имперфективних глагола употребљавају у истој служби. Очевидно трпни придев *цењен* у реченици: *Он је јако цењен човек* — више не врши глаголску него придевску функцију. А то ће рећи: овом реченицом се не износи да је онај о коме је реч у прошлости добивао повољну оцену, него да је сада на високој цени, да га сада цене, да је *високоцењен*.

Све у свему, сваки трпни придев може вршити придевску службу. И то не само, како је одвећ познато, атрибутску него и предикатску службу, на шта и П. Ђорђић у својој студији указује речима: „трпни придеви као делови предиката могу имати придевско значење, као и када стоје у атрибутској служби“ (Јужносл. филолог XI, 162). И у реченицама где је употребљен у тој служби, заједно са енклитичким обликом помоћног глагола *јесам*, приписује особину своје субјекту, дакако и за време у коме се говори. И управо када је оно што се трпним придевом и енклитичким обликом помоћног глагола казује везано за садашњост, или и за садашњост, онда та веза више није глаголски облик, па се зато она и не може сматрати пасивним презентом. Међутим, када исти облик, као трпни придев, означава сам процес вршења или извршења радње, он, сам собом, казује да је радња на нечему вршена, односно извршена, да је, дакле, прошла. Што се тај облик у неким везама употребљава и за радњу која се није вршила, него, ако до њеног извршења, одн. вршења дође, — припада будућности, то не мења ствар. И радни придев, сам собом, такође означава да је њим казана радња прошла (исп. констатацију А. Белића „да партицип значи радњу у прошлости“, Јужносл. филолог VI, 122), па се опет у извесним везама и у извесним синтаксичким

категоријама употребљава и за казивање радњи које не само што нису вршене, односно извршене, него до њихова вршења (извршења) не мора ни доћи.

И уопште, како радни, тако и трпни придев, кад означава сам процес радње, — заједно са енклитичким облицима помоћног глагола *јесам* чини перфекат, само, дакако, он перфекат пасива.

И потпуно је разумљиво, али и врло занимљиво што А. Меје (Meillet) и А. Вајан (Vailland) у *Grammaire de la langue Serbo-croate* (Paris 1924, 195), за разлику од неких домаћих граматичара, облике трпног придева с енклитичким презентом глагола *јесам* у примерима типа: *Паша је одмах јављено* — сматрају облицима перфекта.

Аналогно овоме, само имајући на уму двојаке функције облика трпног придева, можемо тачно одредити и облике перфекта и плусквамперфекта пасива. А наиме, ако се мисли на процес вршења, односно извршења радње, — облике перфекта и плусквамперфекта не чине, како то држе неки граматичари, везе тих облика глагола *бити* са трпним придевом глагола од којег се прави дотични облик, него се у овоме случају пасив перфекта и плусквамперфекта од њихових активних облика разликују само у томе што место радног у њима имамо трпни придев; *био је питан*, *био је испитан* није, како у неким граматицама налазимо, перфекат него плусквамперфекат, јер то значи да је у једном тренутку у прошлости радња о којој је реч већ раније била вршена односно извршена. То ће се јасно видети из примера: *Ја сам хтео да слушам како одговара, али кад сам тамо стигао он већ беше испитан* (или *већ је био испитан*). Реч је, дакле, о радњи која је извршена пре друге прошле радње, и не треба доказивати да је то плусквамперфекат. Међутим, у примерима типа: *Видео сам га и јакко је био испијен*, *Био је утучен* и другде где је служба означеног облика друкчија, — облици *испијен* и *утучен* по функцији својој више нису трпни придеви глагола *испити* и *утући*, мада по своме постанку нису ништа друго већ то, него су ово придеви којима се за једно време у прошлости приписује одре-

ђена особина. Према томе, и у последњим реченицама се означава прошлост, али у њима не целом везом од облика перфекта глагола *бити* и трпног придева, него само првим делом те везе, док други њен део, као придевска реч, означава особину *испијености*, одн. *утучености*.

Остаје још да утврдимо шта означава веза од облика презента глагола *бити* и трпног придева било ког другог глагола. Код неких ранијих граматичара наших, између осталих и код једног што спада међу најпознатије од њих, тј. код Т. Маретића, на цитираном месту, каже се да се обликом *будем чуван* изриче пасив у садашњости, обликом *будем сачуван*, *будеш сачуван* итд. — пасив у прошлости и опет облицима: *будеш чуван*, *будеш сачуван* — пасив у будућности (Он каже: „та се веза налази само у зависним реченицама“, а ми можемо рећи да је мислио на предбудуће време). Ово је у сваком случају недовољно рећи, ако је и тачно. А уколико је тачно, то ћемо сада показати и настојаћемо да уопште објаснимо значење облика од презента помоћног глагола *бити* и трпног придева неког другог глагола.

а) У првом значењу, вршења радње у време када о њој говоримо (дакле, као индикативни презент), овај облик никада не може бити употребљен. Њим се једино, напореда са везом од презента глагола *бивати* и трпног придева, може означавати да се на нечему врши или извршује радња која се понавља када год за њено вршење наступе потребни услови. Пример с презентом глагола *бивати*, који смо раније навели, може са потпуно истим значењем бити употребљен и у облику: *Од целе своје родбине буде дариван када год у школи покаже добар успех*. Али се у овоме случају само из склопа целе реченице може видети да је реч о радњи која се понавља, док глагол *бивати* и сам собом изражава итеративност. То, дакако, и облик трпног придева, као и сваки други његов облик, означава.

Облик презента глагола *бити* у заједници с трпним придевом употребљава се и у служби за означавање радњи које су се на некоме или нечему вршиле у прошлости, као у примеру: *Тада Јаков буде позван у Београд* (који пример сам ја дао у својој горе наведеној граматици, на стр 440), па се и

ово може сматрати обликом презента, али не никако индикативног већ само релативног, односно одређеније — приповедачког презента. А у овој служби, то је потребно истаћи, употреба овог сложеног облика је врло обична, напр.: *Онда он буде саслушан, Том приликом буде приведен, а још неколико сведока, И он буде бачен у тамницу, Последње буде изабрано* итд.

Овај облик је свакако најчешћи у својој правој употреби, тј. у служби за означавање предбудућих радњи, дакако у зависним реченицама, тј. у служби у којој се употребљава и футур егзактни актива, с обликом радног глаголског придева. Апсолутно временски, у односу на моменат говора, реченица: *Ако буде позван, доћи ће* — потпуно је идентична са: *Ако га когод буде позвао, доћи ће*. Међу овим реченицама ни иначе, мислим у погледу синтаксичке категорије у којој су означени глаголски облици у њима употребљени, нема никакве разлике. А оне се разликују једино у томе што је прва од њих пасивна, а друга активна, што у првој, тј., имамо футур егзактни пасива, а у другој футур егзактни актива. Зато је везу од облика презента глагола *бити* и трпног глаголског придева исправно звати футуром егзактним, а не презентом, и поред тога што се у свим службама за које смо рекли да се у њима ова веза употребљава место ње може употребити облик презента. Одиста, поред: *Тада Јаков буде позван у Београд* — за означавање прошлости може се употребити реченица с обликом активног презента: *Тада Јакова позову у Београд*; а напореда с егзактним футуром у примеру: *Он од целе своје родбине буде дариван кад год покаже добар успех*, и неупоредиво чешћа од тог облика, — за означавање радње која се понавља под извесним условима, дакле у квалификативном значењу, употребити се презент, дакако у реченици активног облика — *Цела његова родбина га дарива кад год покаже добар успех*. А већ да се перфективни презент употребљава напореда с футуром егзактним, па и чешће од овог облика, у служби за исказивање предбудућих радњи — то је одавно врло добро познато. И поред овога, дакле, ми везу од пре-

зента глагола *бити* и трпног придева било ког глагола *сма*-*трамо* *футуром* *егзактним*, а не *презентом* — с једне стране зато што је та веза најчешћа у служби за означавање предбудућих радњи и што се њоме, с друге стране, никад не означавају и не могу означавати радње које се врше искључиво у време када се о њима говори, тј. у правој садашњости.

Да ли зато што су везу о којој говоримо сматрали презентом или што се некада и у активу поред двочланог узимао и трчлани *футур II*, типа *будем био дошао*, тек неки су граматичари као облик пасива предбудућег времена давали: *будем био питан*, *будеш био питан*, а као облик плусквамперфекта и: *бијаш био питан*, *бијаше био питан*... Међутим, ако је некада тих облика и било, они су у савременом, и разговорном и књижевном, српскохрватском језику постали таква реткост да се о њима као облицима савременог језика више и не може говорити. За облике пак: *био бих био питан*, *био би био питан*..., који су код истих тих граматичара навођени као пасивни облици „кондиционала прошлог“, — може се рећи да су чиста конструкција, али не језичка, већ граматичарска конструкција.

О свим тим облицима, у првome реду у облику кондиционала прошлог, и то не само пасивног него и активног, ми ћемо овде говорити другом приликом, на основу грађе из језика савремених књижевника. А сада ћемо на крају, у закључку из овога што смо изнели, рећи:

а) Облици презента пасива с трпним придевима за означавање праве садашњости у српскохрватском језику се не употребљавају. У пасивним реченицама ову службу врши активни облик презента несвршених глагола с повратном речцом се. Овим обликом се означавају и радње које се по неком реду и навици врше увек када настану услови за њихово вршење.

У овој последњој служби употребљава се и веза од облика презента глагола *бити* и *бивати* и трпног глаголског придева када он означава процес вршења или извршења радње.

Веза пак трпног придева с енклитичким облицима презента глагола *јесам* садашњост означава само кад облик трпног придева више нема глаголску него придевску функцију, тј. када он не означава процес радње него стање које је у резултату дотичне радње добивено.

б) Облици перфекта, плусквамперфекта и футура егзактног пасива јесу сложени облици различити од истих облика актива само по томе што у њима имамо облик трпног, место облика радног глаголског придева.

в) Облике перфекта и плусквамперфекта пасива не чини и веза ових облика глагола *бити* и трпног придева. Та веза означава стање које је добивено у резултату вршења дотичних радњи, и трпни придев у њима нема глаголску него придевску функцију.

г) Тек остале глаголске облике трпног стања чини веза од истих тих облика глагола *бити* и трпног придева било кога глагола.

М. Стевановић